

"بسمه تعالی"

کارکردهای مسجد در کاهش آسیب‌های فرهنگی مهاجرت

محمود قرائتی

چکیده

مسجد محور شهر اسلامی و کانون ساختار فرهنگی جامعه است. مسجد تأثیرهای مهمی در لایه‌های متنوع جامعه‌ی منتسب به خود دارد و از این نظر مهاجران مسلمان را نیز در قلمرو خود جای می‌دهد. پژوهش در نحوه‌ی تعامل نهاد مسجد با مهاجران و چگونگی آسیب‌زدایی مسجد از این گروه پراسیب، کارکردهای مثبت و قدرتمند مسجد را به نمایش می‌گذارد. مسجد نه تنها مهاجران اصطلاحی بلکه هر تازه‌وارد فرهنگی را رهبری می‌کند. نیاز مهاجران در تعلق به گروه، کاهش ضریب خودکنترلی مهاجران، دوگانگی و تضاد فرهنگی، بخشی از این آسیب‌هاست که نهاد مسجد، به طور غیرمستقیم، صحیح و فراگیر آن‌ها را کاهش و تا اندازه‌ی بسیاری به نیازهایی پاسخ می‌دهد که این آسیب‌ها از آن‌ها برخاسته‌اند.

واژگان کلیدی: مسجد، مهاجرت، آسیب‌های فرهنگی، کارکرد.

مقدمه

در فرهنگ سیاسی و اقتصادی، در نهادهای بین‌المللی مهاجرت و کار و حقوق بشر و در قوانین کشورهای گوناگون، مهاجر تعریف‌هایی گوناگون دارد. در همه‌ی این تعریف‌ها سعی می‌شود مرز بین مهاجر، مسافر، پناهنده و آواره حفظ و تعریفی جامع و مانع برای ترسیم حدود قانونی مهاجر ارائه شود. امروزه، مهاجرت همراه کلماتی مانند مسأله، معضل و حتی بحران به کار می‌رود. در اروپا، تعداد مهاجران از مرز ۵۶ میلیون نفر گذشته است. باید یادآوری کرد که این رقم بر مبنای همان تعریف‌هایی است که معنای مهاجر را محدود می‌کند. اخیراً رشته‌ای به نام رشنق‌ای و ویژه شکل گرفته است با عنوان مدیریت مهاجرت که اهمیت مسأله را نشان می‌دهد.^۱

همیشه، مهاجرت در زندگی بشر وجود داشته، که گاه اختیاری و گاه اجباری بوده است. همواره، مهاجرت منافع کوتاه یا بلندمدت دارد که مهاجران را به سوی این کار سوق می‌دهد؛ اما به طور قطع مهاجرت برای هر سه طرف آن بحران‌زاست؛ یعنی برای سرزمین مبدأ مهاجرت، سرزمین مقصد

۱. سجاد پور، سید محمد کاظم؛ ص ۱۰ و ۱۱

مهاجرت و نیز مهاجران و نسل‌های بعدی آنان. البته، هریک از این سه دسته مشکلاتی خاص خود دارند و گاه منافع آن‌ها درمقابل هم قرار می‌گیرد. تقابل وسیع منافع مشکل را دشوارتر می‌کند و آن را به معضلی بین‌المللی و فراگیر بدل می‌کند. کشورهای مهاجرپذیر می‌کوشند نیروهای با درجه‌های بالاتر علمی، مالی، مهارتی و جسمی را بپذیرند. کشورهای مهاجرخیز نیز برای مهاجرت مشروط روی‌های مازاد خود تلاش می‌کنند و نگران مهاجرت نخبگان و به تعبیر دیگر فرار مغزها هستند. مهاجران نیز فارغ از دغدغه‌های کشورهای مهاجرپذیر و مهاجرخیز در پی رفاه، امنیت و زمینه‌های پیشرفت هستند.

مسجد که محور شهر اسلامی است، به طور قطع تأثیرات مهمی بر مهاجران دارد و باید گفت سخت‌افزار و نرم‌افزارهایی که اسلام برای مسجد تدبیر کرده است، مشکل‌ها و حل مشکل‌های مهاجران مسلمان را نیز دربرمی‌گیرد. برخی از آسیب‌های فرهنگی مهاجران، به همراه کارکردهای مسجد در رفع آن‌ها، می‌تواند موضوع نوشتاری کوتاه باشد؛ هرچند بررسی‌های بیشتر پژوهش‌های وسیع میان‌رشته‌ای را می‌طلبد. باید گفت که اهمیت این کارکردها در مناطقی که مسلمانان در اقلیت قرار دارند، بسیار بیشتر است.

گفتار اول - پیشنهادی تاریخی مهاجرت

در زمان ما، ازسویی، منشأ اصلی مهاجرت اختلاف شدید کشورهای شمال و جنوب، یا به تعبیر بهتر مجتمع‌ها و شهرهای شمال و جنوب، در برخورداری‌های مادی است. ازسوی دیگر، کم‌رنگ شدن وابستگی‌ها و ارزش‌های ریشه‌دار انسانی، تغییر گروه‌بندی‌ها و نظامات اجتماعی، انفجار اطلاعات، تبلیغات و فعالیتهای ناصواب رسانه‌ای و سهولت حمل و نقل، بر دامنه‌ی مهاجرت‌ها افزوده است. اگر تدبیر و حکمت الهی در اختلاف نژادها، رنگ‌ها و زبان‌ها نبود، امروز سیالیت جوامع و شناوری مردمان از مرز تحمل مناسبات و قراردادهای اجتماعی می‌گذشت و آشفتگی غیرقابل‌کنترلی بر جهان حاکم می‌گشت.^۲

مهاجرت، در داخل سرزمین‌ها و کشورها و حتی درون یک فرهنگ نیز، مسأله‌ساز است. توسعه‌ی نامتوازن، حاشیه‌نشینی، ناهنجاری‌های اجتماعی، کاهش خودکنترلی جامعه و خانواده و فرد، ناپایداری‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، اوقات فراغت‌های غیرمعمول و فشارهای روانی، از جمله

۲. وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَالاْوَانِكُمْ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعٰلَمِيْنَ؛ قرآن کریم؛ الروم؛ آیه ۲۲ (و از آیات او آفرینش آسمانها و زمین، و تفاوت زبانها و رنگهای شماست در این نشانه‌هایی است برای عالمان!)

آثاری است که شهرهای مهاجر پذیر را در تنگنا قرار داده است. مهاجرت نهاد خانواده را نیز به طور عمومی در اضطرابی فراگیر قرار می دهد. هرچه مهاجرت تغییرات بیشتری در حوزه های جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی، حقوق و قوانین، ارتباط با خویشان، هم کیشان و هم فرهنگ ها ایجاد کند، معادله مجهول های بیشتری خواهد داشت و ارکان خانواده را با مشکل های گوناگونی مواجه می کند. دوگانگی فرهنگی درون خانواده، دوگانگی با محیط و تضاد فرهنگی بین والدین و فرزندان، برخی از آن چالش ها است. همه ی این مشکل ها یا از فرد می آغازد و یا به فرد می انجامد و در نهایت، این فرد مهاجران هستند که باید از این تنش ها عبور کنند.

اما با وجود همه ی این نابسامانی ها و دشواری ها، باید گفت که مهاجرت همواره بخشی از یوایی و کمال خواهی انسان را تشکیل می دهد. مهاجرت گزینه ای مهم برای پیشرفت است و تصمیم گیری درست انسان در این باره بسیار سرنوشت ساز خواهد بود. مهاجرت همیشه وجود دارد و آخرین دین الهی نیز اصل آن را به رسمیت شناخته، به تصحیح اهداف و رویکردهای آن پرداخته است. مفهوم مهاجرت به صورت مطلق، در متن های اسلامی، مفهومی مثبت و ارزشی است. در نگاه اول، شاید چنین به نظر آید که این ارزشمندی به سبب نام وری گروه بزرگی از مسلمانان صدر اسلام باشد ولی با دقت بیشتر در قرآن و روایات درمی یابیم که این ارزشمندی پشتوانه ی محکم و جایگاه بلندی، در مکتب تربیتی اسلام، دارد. اسلام موضوع مهاجرت را تا پای وجوب تعیینی و تعیینی پیش می برد.^۳

گفتار دوم - انواع مهاجرت از منظر اسلام

بر مبنای معارف اسلامی، سه نوع مهاجرت وجود دارد:

۱. مهاجرت نوع اول

نوع اول درباره ی تغییر محل جغرافیایی زندگی انسان و اولویتهای مادی آن است که معنای آن از لایزال متون مختلف اسلامی استخراج می شود. اصطلاح مهاجرت، به این معنا، در قرآن و روایات مطرح نیست و آموزه های مربوط به این نوع از مهاجرت با کلیدواژه هایی دیگر به دست می آید.^۴ روشن است که این نوع مهاجرت، به خودی خود و بدون هیچ انگیزه ی مقدسی، نمی تواند در دینی آسمانی ارزشمند نامیده شود؛ همان طور که نی ارزش هم نیست، یعنی تابع اهداف مهاجر است.

۳. انفال: ۷۲/ نساء: ۸۹.

۴. ابواب مربوط به کسب و کار، کسب حلال، نکوهش فقر و مانند آن.

۲. مهاجرت نوع دوم

نوع دوم مهاجرت نیز مهاجرتی جغرافیایی و حرکت جسم انسان از یک محل، منطقه یا سرزمین است؛ لکن تنها با اهداف الهی و به تعبیر قرآنی مهاجرت فی سبیل الله^۵. مهاجرت‌های بی‌دری و متنوع سال‌های آغازین اسلام از این نوع مهاجرت‌ها بود؛ مهاجرت‌هایی که مسلمانان مهاجر با رهاکردن اموال منقول و غیرمنقول خود و حتی در بسیاری موارد با هجران خانواده و در وضعیتی پرخطر و فقط برای خدا، راه سرزمین‌های ناآشنا را در پیش می‌گرفتند. دو بار هجرت مسلمانان به کشور حبشه در آن سوی دریا، هجرت‌های تبلیغی پیامبر و اصحاب و از همه مهم‌تر هجرت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و مسلمانان از مکه به یثرب که مبدأ تاریخ اسلام گشت، عمده این هجرت‌ها هستند.

هجرت به این معنی اختصاصی به اسلام ندارد و ادیان الهی در تاریخ خود مهاجرت‌های بسیاری را از این نوع به ثبت رسانده‌اند. مهاجرت پیامبرانی چون ابراهیم و خانواده‌اش، موسی و قومش، عیسی و حواریان، هود و پیروانش، و لوط و خانواده‌اش (علیهم‌السلام) از این دست است. در این نوع هجرت مهم نیست که آثار مادی آن چیست و اوضاع مادی رو به بهبود می‌رود یا خیر؛ بلکه شرط این نوع هجرت انگیزه‌ی الهی مهاجر است. در مکتب تربیتی اسلام، ارزشمندی چنین هجرتی از برتری معنوی مهاجر بر دیگران شروع^۶ و واجب می‌شود.^۷ سپس، این ضرورت تا آن جا پیش می‌رود که می‌توان مهاجرت

۵. نساء: ۱۰۰/بقره: ۲۱۸/حج: ۵۸ وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا و هر که در راه خدا هجرت کند، در زمین اقامتگاه‌های فراوان و گشایشها خواهد یافت و هر کس [به قصد] مهاجرت در راه خدا و پیامبر او، از خانه‌اش به درآید، سپس مرگش در رسد، پاداش او قطعاً بر خداست، و خدا آمرزنده مهربان است. (۱۰۰)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۱۸) البقره آنان که ایمان آورده، و کسانی که هجرت کرده و راه خدا جهاد نموده اند، آنان به رحمت خدا امیدوارند، خداوند آمرزنده مهربان است. (۲۱۸)

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۵۸) الحج و آنان که در راه خدا مهاجرت کرده، و آن گاه کشته شده یا مرده اند، قطعاً خداوند به آنان رزقی نیکو می بخشد. و راستی این خداست که بهترین روزی‌دهندگان است. (۵۸) الحج

۶. بحار الأنوار؛ ج ۱۹؛ ص ۳۱؛ باب ۶- الهجرة و مبادیها و ... عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ مَنْ قَرَّبَ بَدِينَهُ مِنْ أَرْضٍ إِلَى أَرْضٍ وَإِنْ كَانَ شِبْرًا مِنَ الْأَرْضِ اسْتَوْجَبَ الْجَنَّةَ وَكَانَ رَفِيقًا لِإِبْرَاهِيمَ وَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَ آلِهِمَا؛ (کسی که برای دینش از

را یکی از راه‌بردها و راه‌کارهای زندگی اسلامی دانست و فصلی را در ایدئولوژی اسلامی به آن اختصاص داد.

۳. مهاجرت نوع سوم

مهاجرت نوع سوم انتقال معنوی و مهاجرتی درونی است که جسم انسان از مکانی به مکانی هجرت نمی‌کند بلکه قلب او از سرزمین گناه دل می‌کند و وارد مملکت طاعت خدا می‌شود.^۸ ارزشمندی مهاجرت نوع دوم نیز وابسته به وجود مهاجرت نوع سوم است. مهاجرت وقتی می‌تواند برتری‌های نوع دوم را داشته باشد که زمینه‌ساز تغییر جغرافیای دل‌ها باشد. امیرمؤمنان (علیه‌السلام) در ضمن خطبه‌ای فرمودند: مهاجر تنها کسی است که از بدی‌ها هجرت کند و به سوی آن باز نگردد.^۹

گفتار سوم - آسیب‌های مهاجرت

هر سه نوع مهاجرت آسیب‌هایی دارد. نوع سوم کمترین و نوع اول بیشترین آسیب‌ها را به همراه دارد. آسیب‌های مهاجرت نوع سوم که هجرت از بیابان گناه و مهاجرتی قلبی است، آسیب‌هایی موقت، محدود، طبیعی و قهری است. اطلاعات دینی کم، ناآشنایی با سرزمین جدید، کم‌مهارتی، ناهمگونی ریه‌ها یا رفتارها، وسوسه‌های بازگشت و برخی فشارهای روانی، از آسیب‌هایی‌اند که انسان تازه‌وارد به سرزمین طاعت الهی دچار آن می‌شود. البته، این آسیب‌ها، به سرعت و با کمک‌های الهی و توجه به راه‌کارهای دینی، رفع می‌شود. یکی از این راه‌کارها موضوع این نوشتار است.

آسیب‌های مهاجرت نوع دوم، ترکیبی است از آسیب‌های مهاجرت نوع سوم و بخشی از آسیب‌های نوع اول؛ چراکه اساس مهاجرت نوع دوم، ترکیب پیچیده و گزیده‌ای از نوع اول و سوم است. این‌که آسیب‌های نوع دوم بعضی از آسیب‌های نوع اول را دارد و نه همه‌ی آن‌ها را، مربوط می‌شود به ارزش‌های فراوان مهاجرت نوع سوم. ویژگی‌های مهاجرت نوع سوم، پس از ترکیب، ماهیت مهاجرت

جایی به جایی فرار کند و اگر چه به اندازه یک وجب باشد مستوجب بهشت است و یار و همراه ابراهیم و محمد صلی الله علیهما و آلهما)

۷. رجوع کنید به پاورقی ۲

۸. تحریر المواعظ العددیه؛ ج ۲۵؛ ص: ۱۹. المهاجر من هجر ما حرم الله علیه؛ (مهاجر کسی است که از آن چه خدا حرام کرده هجرت کند و ببرد)

۹. بحار الأنوار؛ ج ۹۷؛ ص ۹۹. قَالَ عَلِيُّ ع فِي بَعْضِ خُطْبِهِ : يَقُولُ الرَّجُلُ هَاجَرْتُ وَ لَمْ يُهَاجِرْ إِنَّمَا الْمُهَاجِرُونَ الَّذِينَ يَهْجُرُونَ السَّيِّئَاتِ وَ لَمْ يَأْتُوا بِهَا؛

نوع اول را تغییر می‌دهد؛ یعنی بسیاری از آسیب‌های آن را رفع می‌کند یا از ابتدا مانع به وجود آمدن آن‌ها می‌شود.

آسیب‌های مهاجرت نوع اول فراوان است. مقالات منتشرشده درباره‌ی مهاجرت نیز بر محور مهاجرت نوع اول ساخته و پرداخته شده است. بررسی این مقالات نشان می‌دهد که جنبه‌ی اقتصادی مهاجرت در کانون توجه است و کارشناسان در پی شفاف‌سازی کنش‌ها و واکنش‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت مهاجرت در حوزه‌ی اقتصاد هستند. سود و زیان مهاجرت مبدأ و مرجع طرح مسائل امنیتی، حقوقی، علمی و اقتصادی است.

پیوستگی حوزه‌های علوم انسانی اصلی پذیرفته است که توسعه‌ی علوم میان‌رشته‌ای،^{۱۰} مانند «رشته‌ی مدیریت مهاجرت»، گواه آن است؛ اما اقتصاد نباید موجب جابجایی در رده‌بندی شرافت و کرامت حوزه‌های علوم انسانی شود. در منطق الهی، اقتصاد ابزار است و به خودی خود ارزش یا ضد ارزش نیست و نباید محور ارزشی‌های کلان و نهایی قرار گیرد.^{۱۱}

گذشته از اینکه در شناسایی آسیب‌های مهاجرت رویکردی الهی یا غیرالهی اتخاذ شود، باید گفت مولفه‌های آسیب‌های مهاجرت به یک اصل می‌رسد، تغییر ارتباط انسان با محیط. مهاجر به فرصتی نیاز دارد تا بین خود و محیط جدیدش تناسب ایجاد کند و به نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای جدید پیرامون متصل شود. اولین آسیب هم‌پن فرصت کوتاه یا بلند ناپایداری‌هاست. دومین آسیب رسوخ ناپایداری‌ها به حوزه‌ی باورهای فرد مهاجر است که باید ارتباط با محیط را مدیریت کند. آسیب سوم خطا در اتصال به سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای جدید فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. با این توضیح، مهاجرت آسیب‌های فراوانی دارد؛ اما به سبب اهمیت حوزه‌ی دین و فرهنگ و به سبب واداری دیگر حوزه‌های علوم انسانی به این حوزه، و نیز تأثیرگذاری مستقیم مسجد بر این حوزه، آسیب‌های مهاجرت در فرهنگ عمومی و غیر عمومی را بررسی می‌کنیم.

۱۰. Interdisciplinary

۱۱. الفجر؛ آیه ۱۵ و ۱۶ و ۱۷. فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ () وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ كَلَّا...؛

مبحث اول: افزایش نیاز به "تعلق داشتن به گروه"

در مدیریت جدید، «نیاز تعلق به گروه» به رسمیت شناخته شده و از نظریات انسان شمرده شده است (ن.ک. محمد حسن نبوی، ص ۸۶). مهاجر بگسستی که بین او و بیشتر انسان‌های هم‌گروه، هم‌خون، هم‌کش و هم‌فرهنگش اتفاق افتاده است، دچار خلأ در زمینه اعتبار و حمایت می‌شود. مهاجر ممکن است برای برآورده شدن حمایت و اعتبار، ابتدا از راه صحیح اقدام کند ولی از آنجاکه سرمایه گذاری در این زمینه دیربازده است، به‌سوی تأمین اعتبار ناصحیح و عضویت در گروه‌های کوچک و بزرگ هنجارشکن سوق پیدا کند. این چالش وقتی با دیگر آسیب‌های مهاجرت درآمیزد، لغزش‌گاه بزرگی به‌وجود می‌آورد. منزوی شدن یا در اقلیت قرارگرفتن نزد هرکسی ناخوشایند است ولی این مسأله برای مهاجر بحران و تهدیدی روزانه است. چنین نیازی روی دیگر سکه‌ی نیاز به اعتبار و حمایت است که در سطح اجتماعی آن با تعلق به گروه پاسخ داده می‌شود.

مبحث دوم: کاهش خودکنترلی (حط)

در دین اسلام، معنایی عام برای انواع مدیحه‌های نفس و کنترل‌های آن وجود دارد.^{۱۲} کلیدواژه‌ی این معنای عام تقوا است که در همه‌ی آموزه‌های اسلام بر آن تأکید می‌شود. تقوا در گونه‌های گوناگونی متجلی می‌شود؛ مانند خوف، صبر، حلم و عفت. حیا به‌معنای عام آن نخی یکی از تجلیات تقوا و خویش‌تنداری است.^{۱۳} رابطه‌های بسیاری میان تقوا و مسجد وجود دارد که اصلی‌ترین آن‌ها حیا است؛ زیرا آسیب عمده‌ی مهاجران در زمینه‌ی خویش‌تنداری و تقوا، در قلمرو هنجارها و حیا است. در اهمیت حیا همین بس که در روایات اسلامی، انسان بی‌حیا، بی‌ایمان نیز هست.^{۱۴} حیا بسیار پرکاربرد است و در شکل آرمانی خود همه‌ی ابعاد زندگی انسان را فرا می‌گیرد. این نمود محصول چند ویژگی حیا است:

۱۲. غرر الحکم و درر الکلم، ح ۵۸۱۵ و ۵۸۱۶ و ۵۹۹۷، المتقی من اتقى الذنوب، من ملک شهوته کان تقیا،

۱۳. نهج البلاغه؛ خطبه ۱۸۳؛ ص ۲۶۶. فالتقوا الله الذی انتم بعینه؛

۱۴. إرشاد القلوب إلى الصواب، ج ۱، ص ۱۱۱. الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ فَمَنْ لَا حَيَاءَ لَهُ لَا خَيْرَ فِيهِ وَلَا إِيْمَانُ لَهُ؛

۱. حیا از فرد به جامعه و از جامعه به فرد سرایت می‌کند. این رابطه‌ی دوطرفه بین دو حوزه‌ی فردی و اجتماعی ویژگی نادری نیست؛ اما این رابطه در مورد حیا بسیار مستقیم، شفاف و سریع است.
۲. حیا به قلمرو خاصی محدود نمی‌شود. حیا ممکن است در مورد همه‌ی تکانه‌ها و هیجانات روانی و وسوسه‌ها نقش ایفا کند.^{۱۵} حیا بسیاری از بازدارنده‌ها را همراهی می‌کند و بدون کمک حیا، بسیاری از بازدارنده‌ها ضعیف و ناکارآمد می‌شوند.
۳. ویژگی مهم دیگر قدرت بازدارندگی و وادارندگی حیاست. در مرحله‌ی شکل‌گیری، در نفس و ذهن، حیا نوعی انکسار، انفعال، انقباض، انزجار و انحصار است؛ اما نمود عملی آن ممکن است به صورت بازدارندگی یا وادارندگی بروز کند.
۴. ویژگی چهارم وجود مصداق‌های ضدارزشی و منحرف شده‌ی حیاست. حیا از این نظر بسیار آسیب‌پذیر است. انبوه نمونه‌های ناصواب حیا، فضای زیبا، معنوی و فرح‌انگیز، حیا را شلوغ و غبارآلود می‌کند.^{۱۶}
- حیا ارکانی دارد که عبارتند از: مهار کردن نفس، فعل قبیح، حضور ناظر محترم، شخص حیاکننده.^{۱۷} در مهاجرت هر چهار رکن، هم در بعد نظری و هم عملی دچار ضعف و اختلال می‌شوند.
- مبحث سوم: سست کردن مهار نفس
- مهاجر به سبب میل به پیشرفت‌ی که به علل گوناگونی در او تقویت شده است و نیز افزایش نیاز تعلق به گروه، به کم‌رنگ کردن خط‌های قرمز و سست کردن مهار نفس گرایش دارد.
- مبحث چهارم: فعل قبیح
- به سبب تغییر زیاد وضعیت فرهنگی و رسانه‌ای و تنوع آن‌ها که در مناطق مهاجرپذیر در قیاس با مناطق مهاجرخیز بیشتر وجود دارد، بازنگری در باورها و ارزش‌ها یکی از فعالیت‌های ذهنی مستمر مهاجران

۱۵. نهج البلاغه، قصار ۳۴۹، ص ۵۳۶، «مَنْ قَلَّ حَيَاؤُهُ قَلَّ وَرَعُهُ وَمَنْ قَلَّ وَرَعُهُ مَاتَ قَلْبُهُ وَمَنْ مَاتَ قَلْبُهُ دَخَلَ النَّارَ» ، ... کسی که حیا کم شد، پارسائیش نقصان می‌گیرد و کسی که پارسائیش نقصان گیرد قلبش می‌میرد و کسی که قلبش بمیرد، داخل دوزخ می‌شود)

۱۶. تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة؛ ج ۱۲؛ ص ۱۶۹ و ۱۱۱ الْحَيَاءُ حَيَاءُ عَقْلٍ وَ حَيَاءُ حُمُقٍ فَحَيَاءُ الْعَقْلِ هُوَ الْعِلْمُ وَ حَيَاءُ الْحُمُقِ هُوَ الْجَهْلُ ؛ (حیا دو گونه است؛ حیا عقل و حیا حماقت . حیا عقل دانایی و حیا حماقت نادانی است)

۱۷. پژوهشی در فرهنگ حیا، ص ۲۳ و ۲۴ و ۳۱

است. بنابراین، تغییر معنای فعل قبیح مهاجر را در معرض آسیب قرار می‌دهد و ممکن است در بینش او عمل زشت از فهرست افعال قبیح خارج شود.

مبحث پنجم: کمبود حضور ناظر محترم

حضور ناظر محترم، یعنی شخصی درمورد فعل نظر بدهد که در نظر مرتکب دارای جایگاهی بلند است. درحالی‌که، هویت مهاجر در محل مهاجرت بسیار کم‌رنگ و بخش‌های مهمی از هویت اصلی او مخفی است. به عبارت ساده‌تر، او کمتر قابل شناسایی است. دوم، تعداد کسانی که مورد احترام مهاجر در محل مهاجرت هستند نیز محدود است؛ زیرا هویت دیگران برای او نامشخص است و مهاجر در محیط جدید فرصت کمتری برای شکل‌دادن به جایگاه‌های اجتماعی در ذهن خود داشته است.

مبحث ششم: ناپایداری در شناخت شخصیت

میزان عملکرد حیا رابطه‌ی وثیقی با شأن و ارزشی دارد که هر شخص برای خود می‌پندارد. واقعیت این است که اتفاقات جدیدی، درون مهاجر، در حال رخ دادن است. مهاجر در خودانگاره‌اش دچار ناپایداری است. او در محیط فرهنگی جدید، در کنار برخی باورها و ارزش‌ها و هنجارهای پیشین، قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، مهاجر در شأنی تردید می‌کند که تاکنون برای خود می‌پنداشت.

مبحث هفتم: دوگانگی فرهنگی

مهاجر هیچ‌گاه نمی‌تواند از خواستگاه فرهنگی خود جدا شود و این امر موجب دوگانگی فرهنگی بین مهاجر و فرهنگ میزبان می‌شود. در مرحله‌ی بعد، پیشرفت این دوگانگی فرهنگی تضادی فرهنگی را به‌ویژه بین نسل اول مهاجران و نسل‌های بعدی به‌وجود می‌آورد.

گفتار چهارم: مسجد و آسیب‌های مهاجران مسلمان

امیرالمومنین علی (علیه السلام) فرمود «هرکس به مسجد آمد و شد کند، یکی از هشت چینی زیر را به دست می‌آورد: برادری که در راه خشنودی خدا از او بهره‌برد، علم و دانشی نووزی، آئی‌ای محکم، سخری که راهنمایش شود، کلامی که او را از هلاکت‌هایی بخش و برگرداند، سنت و روشی که از آن پیروی کند، رحمی از جانب خداوند که انتظارش را می‌کشد، بی‌گناهی که آن را به سبب ترس از پروردگار علی از روی شرم رها کند.»^{۱۸} این هشت فائده، کارکودهای ذیل را برای مسجد تأیید می‌کند:

۱۸ فلاح السائل و نجاح المسائل؛ ص ۹۰ عن مولانا علی بن ابی طالب ع قال کان یقول من اختلف إلى المسجد أصاب إحدى الثمان أخصا مستفادا فی الله أو علما مستطرفا أو آیه محکمة أو سمع کلمة تدله علی الهدی أو کلمة ترده عن ردی أو سنه متبعة أو رحمة منتظرة أو یتروک ذنبا خشية أو حیاء ؛ (این حدیث در کتب متعدد روایی آمده است و تنها به سبب

۱. مسجد مسلمان مهاجر را به مهم‌ترین گروهی متصل می‌کند که به آن تعلق دارد، یعنی جامعه‌انجاری. همچنین، مسجد از طریق برادران دینی‌اش، مسیرهایی را برای اتصال به دیگر خرده‌گروه‌های اجتماعی و اقتصادی فراهم می‌کند. از این طریق، مسیر نزدیک‌تری برای کسب اعتبار و حمایت فراهم می‌شود.
 ۲. در مسجد بر مهار نفس تأکید می‌شود؛ لذا نشانه‌ای محکم یا کلامی تأثیریگذار مسلمان مسجدی را بر باورهای صحیح پایدار می‌کند.
 ۳. در مسجد خط‌های قرمز و زشتی‌ها بازتعریف می‌شوند و مسجدی با کلمه‌ای بدرقه می‌شود که او را از هلاکت باز می‌دارد.
 ۴. با حضور در مسجد، هویت اسلامی مسلمان تثبیت می‌شود و برادرانی می‌تواند. هویت فرد مسلمان در مسجد و بیرون مسجد شناخته می‌شود و او به سبب شرم از خطا و گناه دوری می‌کند.
 ۵. مسلمان در میان مسلمانان مسجدی قدر خود را باز می‌شناسد، نشانه‌هایی اطمینان‌بخش می‌بخشد، گوهر انسانیت و مسلمانی را قیمتی درخور می‌نهد و خود را به سادگی نمی‌آلاید.
 ۶. در مسجد سرزمین میزبان، مسلمان مهاجر راه‌وروشی مناسب برای تعامل با فرهنگ جدید می‌آموزد و نسخه‌ی بومی‌شده‌ای از دین‌داری در آن مرزوبوم را فرا می‌گیرد.
 ۷. مهاجران از دوگانگی فرهنگی رنج می‌برند و از این رو می‌کوشند تا خود را با فرهنگ جدید تطبیق دهند یا راهی برای تعامل بیابند. این درک صحیح و عمیق وضعیت فرهنگی جدید است که به آنان این امکان را می‌دهد تصمیم‌درستی در این باره بگیرند و در تعامل با فرهنگ جدید موفق عمل کنند.
 ۸. مهاجر مسلمان برای درک نشانه‌های فرهنگی، مسیری اطمینان‌بخش و سریع می‌طلبد. دسترسی فوری مهاجر به سخت‌افزاری آماده، برای دریافت و تفسیر نظم‌هایی که فرهنگ میزبان به او می‌دهد، بسیار مهم است؛ سخت‌افزاری که با دارابودن نرم‌افزارهای اصلی مسلمانان، داده‌های فرهنگ میزبان را تحلیل و تبیین کند.
- مهاجر برای پیشگیری از تضاد فرهنگی درون مهاجران، به‌ویژه تضاد بین نسل اول و نسل‌های بعدی مهاجران، به میانجی‌هوشمند فرهنگی نیاز دارد تا برداشت‌ها و تفسیرهای اعضای خانواده و گروه مهاجران از فرهنگ میزبان را به هم نزدیک کند. مسجد، به سبب دارابودن هشت کارکرد مذکور، هم آن

اضافه شدن «او سنه متبعه» در فلاح السائل، این کتاب به عنوان منبع ذکر شده است؛ (نیز ن. ک. تهذیب الأحکام، ج ۳، ص ۲۴۸ و الأمالی للصدوق، ج ۳۸۹، ص ۳).

نرم افزارها را دارد و هم این هوشمندی را. از این رو، حضور در مسجد از کارآمدترین راه‌هایی است که می‌تواند از دوگانگی و تضاد فرهنگی مهاجران مسلمان بکاهد. دقت در این کارکردهای مسجد نشان می‌دهد که مسجد فقط از مهاجران اصطلاحی آسیب‌زدایی نمی‌کند؛ بلکه هر تازه‌وارد فرهنگی را راهنمایی می‌کند، هرچند غیردائم و با زمانی اندک. همچنین، مسجد نه تنها برای مهاجران نوع اول و دوم بلکه برای مهاجران نوع سوم نیز بسوکار ساز است. مهاجر نوع سوم (مهاجر از گناه به طاعت الهی) برای پایداری در این هجرت، بیش از هر کسی به برادری دینی و دانشی تازه‌ی رحمت و آغای محکم نیاز دارد تا از رنج و هلاکت برهد.

نتیجه

تغییری که مهاجرت ایجاد می‌کند، تغییر مناسبات انسان با محیط است. همه‌ی آسیب‌های مهاجرت، در بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی، از این تغییر سرچشمه می‌گیرد. مسجد با کارکردهای فرهنگ‌ساز و اجتماع‌گستر خود می‌تواند دوره‌ی گذار مهاجر را مدیریت کند، از فرهنگ مبدأ به نزدیکی‌ترین ایستگاه اسلامی در فرهنگ مقصد. مسجد می‌تواند زمان‌بری و آزمون و خطای مهاجرت فرهنگی را کاهش دهد. تأثیرات نهاد مسجد در این باره - به شرط ارتباط مهاجران با مسجد - تأثیراتی غیرمستقیم، فراگیر و چندبعدی است که در لایه‌های گوناگون مهاجران و از جمله لایه‌ی مهم و آسیب‌پذیر خانواده مهم است. با استفاده از حدیث علوی، می‌توان چگونگی آسیب‌زدایی مسجد از مهاجران را در زمینه‌های مختلف توضیح داد؛ زمینه‌هایی مانند: دوگانگی فرهنگی و تضاد فرهنگی.

منابع

قرآن کریم

۱. سید رضی، نهج البلاغه، جلد ۱، هجرت - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق.
۲. محدث عاملی، تفصیل وسائل الشریعة إلى تحصيل مسائل الشریعة، جلد ۳، آل البيت - قم، چاپ: اول، ۱۴۰۹ ق.
۳. عبد الواحد تمیمی آمدی، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، جلد ۱، دفتر تبلیغات - قم، چاپ: اول، ۱۳۶۶ ش.
۴. شیخ حسن دلمی، إرشاد القلوب إلى الصواب، جلد ۲، شریف رضی - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۲ ق.
۵. علامه مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، جلد ۴۲، اسلامیه - تهران، چاپ: مکرر، مختلف.

۶. مشکوٰی، علی، تحریر المواعظ العددی، ۱ جلد، الهادی - قم، چاپ: هشتم، ۱۴۲۴ ق.
۷. سرّ ابن طاوس، فلاح السائل و نجاح المسائل، ۱ جلد، بوستان کتاب - قم، چاپ: اول،
۸. پژوهشی در فرهنگ حیا، پسندیده، عباس، دارالحديث، ۱۳۸۷
۹. سجادیپور، سید محمد کاظم، چاقوب های مفهومی و عملیاتی در مدیریت مهاجرت بین المللی مطالعه موردی ایران؛ مجله تحقیقات جغرافیایی؛ شماره ۷۸؛ پاییز ۱۳۸۴
۱۰. محمد بن علی بن حسین بن بابوی قمی، مشهور به شریخ صدوق، الامالی، ۱ جلد، انتشارات کتابخانه اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۶۲ شمسی
۱۱. ابی جعفر محمد بن حسن طوسی، معروف به شریخ الطائف، التهذیب، ۱۰ جلد، دارالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۶۵ شمسی
۱۲. نبوی، محمد حسن، مدیریت اسلامی، ۱ جلد، بوستان کتاب، ۱۳۸۶ شمسی
- ۱۳. منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد**